

AIZKIBEL: ARGIEN MENDEKO AZKOITIARRA (1798-1865)

Azkoitia, 1998-03-27

Jose Mari Satrustegi

Ez da hau lehen aldia Aizkibel azkoitiar ospetsuari buruz Euskaltzaindian mintzo naizena. Orain dela hogeitun urte, 1968.ean Arantzazun egindako batzar zatatsuaen hamargarren urteburuan alegia, batasunaren bidean emandako urratsen hausnartze sakon bat egin nahi izan zuen Akademia honek, eta Bergarako batzarra antolatu zuen Eleizalderen omenez. Euskaltzaindiaren sorrerako 60. urtemuga ospatu zuen denbora berean (1).

Une hartan, Aizkibelen “Euskera” izeneko idazlana agertu berria zen Tolosako Udalaren artxiboan, non azkoitiarra euskara batuaren alde agertzen baita hemeretzigarren mendearen erdialdean, Arantzazuko erabakien ehun urte aurretik. Erabat isildu gabe zeuden istiluei erantzun nahian aurkeztu nion Euskaltzaindiari aurkipen hori. Hizkuntza landuko zuen Akademia baten behar gorria ere aipu zuen bere garaian Aizkibelet eta bi puntu jakingarri horiei buruz zuzendurik zegoen orduko nere txostena (2). Eskuizkribua plazaratua izan zen, hitzez hitz, euskeraren historiagile eta beste edozein interesarentzat baliagarri izango zelakoan (3).

Aizkibel, euskarak bere garaian zituen arazoan salatzaile kezkatu eta, denbora berean, Arantzazun 1968an hartutako erabakien aitzindari ernea izan bazen ere, beste ikuspegi batetik azaldu nahi nuke nik orain, hogeitun urteen buruan, zuen herritarraren irudia. Hark noizbait amets zuen Akademia hau, Azkoitiko seme txit agurgarriaren berrehungarren urtemuga ospatzeko bildu da zuen herrian. Hori dela eta, gizona eta bere ingurua zertxobait gogoratzeko bidetik doa nere oraiko txostena. Izan ere, izen biren lotura esanguratsua azpimarratu behar da hemen, ezer baino lehen: Aizkibel eta Azkoitia, alegia; edota hobeki baderitzozue, Azkoitiko herria eta bere seme handia elkar-lotzen dituen zilborheste edo zila. Parada ezin hobea da norbaiten jaioteguna gogoratzen dena,

---

(1) *Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarra*. Bergara, irailaren 4tik 7ra. *Euskera*, Bilbo, 1978-2. *Bergarako Biltzar ondoko ERABAKIAK*. *Euskera* aldizkariaren eranskina. 1979.

(2) “Aizkibel euskera batuaren aitzindari”. *Euskaltzaindia*, 1979-II-23. *Euskera*. Bilbo, 1979-1, 153-158. or.

(3) J. SATRUSTEGUI: “Un documento inédito de José Francisco de Aizkibel sobre la lengua vasca”, *ASJU XI*, Sn. Sn. 1977, p. 131.

sorrerako giroa, aurretikako loturak eta gazte denborako lagunak kontutan harturik, iturrietara itzultzen saiatzeko. Eta non hobeki, omenaldia egiten dion bere herrian baino?

Gizona ez da inoiz bere hanka motzez bakarrik mundura etortzen; aitamak izan ohi ditu aurre-urratsen nahi-ta-ezpadako euskarri eta bultzagile. Ama baten bihozkada dago beti arnasa berriaren aurretik. Gizonaren sentimenduen has-tapenean eta kezka askoren lehen sokamuturrean ere sorterrria eta eskolaren era-gina nabarmentzen dira neurri batean.

Frantziako Iraultzak European zehar martxan jarri zuen abiada handiko kul-turaren trena hartu zuten bete-betean Aizkibelen aurreko Azkoitiko Zaldun-txoek, eta etorkizunaz jabeturik ekintza aurrerakoien lekuko argi, ekintza sor-tzaile eta bultzatzaile trebe izan ziren, euskaldun koitaduon berezko lotsa motz eta beldur handiak atzean utzita.

Baserritarren herri-hizkuntzan zera esan nahi du horrek: XVIII. mendeko zaldun trebe haien zaldi biziek inguruko hesi txiki guztien gainera jauziz, muga gabeko zelai irekietara bultzatu nahi zutela gure gizon ikasien jakintza maila. Eta mugarik ezak alor guztiak hartzen ditu: ez fisika, kimika, astrologia edo mekanika zientziak bakarrik; baita ere giza-jakintza, klasikoen lorategia eta gertakari guztien munduko paranifoan ematen den eguneroko bizitza. Uniber-tsala da Argien Mendeko haize berrien ufada astingarriak Azkoitiko Zaldun-txoen bidez zekarren pentsabidearen irekitasuna.

Jose Frantzisko Aizkibel Iraultza ondoreko egosketan dator mundura, bai-na pentsamenduarentzat ez dago egutegiaren hesirik eta aurreko maisuen ja-rraitzaile azaltzen da inolako zalantzarik gabe hemeretzigarren mendeko euskal kulturaren munduan. Zalduntxoan herritarra izateaz aparte, haien gogaide ere bada. Izkribatzaile baten bidez 1856an utzitako mezua “Euskera” deitzen da eta bizi osoan hizkuntzari buruz egindako hausnartze guztien laburpentzat har daiteke. Diaspora hain luze hartatik ikusita, izar argitsuenaren xarma dario, bere esanetan, ama-hizkuntzari: “... una lengua tan antigua, tan filosófica como económica en su construcción, y tan rica en sus elementos, que puede servir de modelo para los que trabajan sobre una lengua universal”.

Heldutasunera iritsi den gizonari eritasun gogorraren ondoreak jalgiazari-tako ikasgaia, egoerak berekin daraman bihozkada samur eta mezu sarkorra-ekin oraturik dago, eta mirezgarri zitzaien ama-hizkuntzaren goratarre zinez-koa eragiten du. Azken finean, euskara zaharra zientzia-mailako jakintza bihurtzeko abiapuntua bezala har daiteke bere gogoeta. Bistan dago ezin dela goizetik gauera azterlan hori egin, baina lehen urratsak ematen saiatu zen be-hintzat. Ortografian adibidez, *k* letra sartu zuen, consonante ondoko *u* baztertu, eta *g* hizkia soinu legunarentzat bakarrik idaztea gomendatzen du. Letra ba-koitzarentzat soinu bakarra alegia. Ez duela ortografia berri bat sortzeko asmoz egiten, dio apalki, “pero quisiera llamar la atención de los que son capaces de examinar con seriedad este punto”.

Baina, beste mezurik ere badago eskuizkribuan. Euskara batuaren behar gorria ez baitzen beretzat mintzabide eta hizkuntza maila soilean gelditzen. Itsas handiko uretan murgilduz nahikaria, Euskal Herri zatitua eta euskaldunak bateratzeko lokarri ezin-bestekoa dela zioen hizkuntzaren batasuna.

Herri-ikuspegi erakargarri hau nondik zetorkion aitortzen du gero, Azkoitiko Zalduntxo haienganako atxikimenduzko hitzekin maisu handia gorai patuz: "... el gran pensamiento de nuestro adorado Patricio el Sr. Conde de Peñaflo-rida, fundador de la Sociedad Bascongada de Amigos del País, que produjo tantos beneficios".

Kea eta sua ezin dira elkarrengandik berezi egosten ari den lapikoaren au- rrean, eta *Zalduntxo*en berezko zuzia pizturik mantendu zuen beti azkoitiarrak Toledoko bakardade isladatuan bizi arren. Barnean zeraman taldeko espirtua- ren garra.

Aizkibel ez zen, beraz, erromantiko ameslari hutsa hurrengo gizaldiaren antzera. Burua zihoakion aurretik XVIII. mendeko iraultzaileen bidetik, baina bihotzeko bere sentimenduei uko egin gabe. Argien Mendeko aurrelaria zen, baina euskaldun jatorraren herriminarekin. Zientzia hutsaren helburu uniber- tsalak ez zion sorterriarenganako atxikimendu leiala inoiz hoztu, epeldu edo baztertu. Euskararen Zalduntxoia izan zen, bigarren txanpan aurrekoen zuzia pizturik mantenduz.

Gaurko ospakizuna, jaun-andereak, ez da soilki zuen herritar ospetsu honi egindako omenaldia. Hemen sortutako jakintsu argien talde osoa datorkigu nahi gabe gogora eta, horrela, kultura gizon haiek babestu zituen Azkoitiko herriari itzultzen zaio eskubide osoz bertan burututako emaitzen ohorea. Aiz- kibel bere merezimendu guztien hostajearekin, adibidez, zuen oihan marduletik ateratako zuhaitz emankorra da Euskal Herriko kulturaren historian, eta Zal- duntxo haien espirtua da, ordainez, Azkoitiren ikur nagusia.

Hala ere, talde distirantaren errainu garbiak ez dio itzalik egiten taldekide bakoitzari, argitu baizik. Aizkibelen kasuan azpimarratzekoa da zenbat kon- traesanen sare estuan egin behar izan zuen bere lan erraldoia.

1. Azkoiti kuttunetik urruti, Erroma, Paris eta Madrildik zehar ibili on- doren, Toledon bizi eta atzerriko bakardadean hil zen Euskal Herriaz maite- mindutako amorantea. Izan zuen, noski, itzultzeko aukerarik, Gasteizko Se- minarioa birrantolatzean, euskara zientzia mailan irakasteko katedra eskaini baitzioten arabarrek, baina ez zen itzuli.

2. Giza zientziak landu zituen haurtzarotik. Gazteleraz jabetu aurretik ha- sia zen latin ikasten, berak dioenez. Grekera eta frantsesa erabiltzen ditu nor- malki beste hizkuntza batzuen artean, eta hara non bere ogibide arrunta, ha- rrigarria badirudi ere, San Fernandoko dukeen ondasunak zaintzeko ardura eta nagusien kontularitza izan zen. Biziak lor-kate motzarekin lotu zuen gizon han- dia.

3. Euskarari buruz egin zituen azterketa guztiak, eta ama-hizkuntza delarik bere idazlan guztien helburu eta edukia, gazteleraz idatzi ohi zuen beti. Hiztegiari egiten hasitako hitzaurrea da euskaraz idatzi zuen estreinako lana, eta amaitu gabe gelditu zitzaion azken orduan. Egoera hartan ez zukeen, behar bada, beste irtenbiderik.

Bada Ortiz de Zárate arabarraren lanetan pasarte bat susmagarria. Aizkibelen jakituria eta izen onaz mintzo delarik, halaber bizian jasandako nahigabe, ezbehar eta esker txarrak aipatzen ditu: "Este preclaro bascón ha pasado por todas las amarguras, contrariedades é ingratitudes, que, al comenzar este artículo hemos demostrado ser patrimonio de todas las eminencias". Zer zatekeen idazleak esan nahi zuena, edo zein ote zen Euskal Herritik bazterturik bizi-zarearen zergatia?

Ez da erraza benetan, berez zaila den lan handia hain egoera desegokian nola burutu zukeen ulertzea. Guregana iritsitako izkribuen zerrenda ikustea aski da sekulako liburutegia zerabilkiela jakiteko. Hiztegi bien ondarea, *Euskera-Erdera*, eta *Erdera-Euskera*, besteak beste, urteetako lanorduen emaitza da. Eta non zituen iturriak?

Idazlanen zerrendari bagagozkio, berriz, era askotako gaiak aztertzen ditu. Hiztegien multzoan honako titulu hauek azaltzen dira:

1. *Diccionario basco-español.*
2. *Diccionario español-basco.*
3. *Diccionario de toponimia.*
4. *Diccionario de las flexiones verbales.*

Azken honek aditzaren arlora eramaten gaitu nahiz berak hiztegi mailan sailkatu. Aditzaren aipatutako forma guztiak bana-banan eman behar izan baliu, bilduma hori izango zen hiztegi sendoena baino liburuki astunagoa. Kontularitzako eginkizunaren kutsaduraz edo, zenbaketa da bere idazkietan ezau-garri nabarmena. Aditzaren formez honako hau dio, adibidez: "El verbo activo tiene setecientas sesenta y tres mil trescientas cuarenta y cuatro flexiones (763.344) en los cuatro dialectos". Ez bat gehiago eta ez bi gutxiago. Hori.

Aditza eta gramatikaren arloko idazlanak hauek dira:

5. *Gramática general analítica del bascuence.*
6. "Tratado acerca de los dialectos del bascuence".
7. "Radicales bascongados".
8. "Sobre declinación bascongada".
9. "De alfabeto bascongado".

Euskara orokorki gaitzat harturik, testu zaharren inguruan eta toponimiaz egindako idazlanak datoz hurrengo zerrendan:

10. "Tres pliegos sobre toponimia, Canto de Lelo...".

11. "Tratado de etimologías".
12. "Apuntes sobre la lengua bascongada".
13. "De la lengua euskara o de los bascongados".
14. "Unas consideraciones generales sobre Euskara".
15. "Canciones de la época de la guerra de Cantabria con los romanos".
16. "Observaciones a los refranes de Garibay".

Azkenik, itzulpenak ere baditu. Azpimarratzekoa da Liburu Santuena. *Testamentu Berria* euskararen lau euskalkietara itzuli zuen. Hau da bere izenburua:

17. *Versión del Nuevo Testamento a varios idiomas y a los cuatro dialectos vascos* (griego, latín, francés, euskera).

18. *La versión al bascuence del diccionario de Trapani*.

Aurreko euskalarien kritikarik ere bada Aizkibelen lanetan. Ez dago ados Astarloaren etimologiakeriekin. Court de Gebelin ikusten du haren burutazioen atzean, letra bakoitzak jatorriko esanahi propioa baduela esatean. Aita Zabalen *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno* ez zen halaber bere gogoko lana eta uste du alperrik galtzen ari zirela bakarkako hainbat ahalegin eztabaidarako bidea emango lukeen Akademiaren faltan. Bizkaiera ikusten zuen antzinako sustraiak hobekienik gorde dituen euskalkia, batasunerako gipuzkerak eta Lapurdiko euskalkiak baino fidagarritasun gehiago eskaintzen omen duelako.

Meatze ikerkuntzan eta landare jakintzan oso jaioa izan behar zuen azkoitiarra eta gai horietako liburutegirik hoberena omen zen berea. Eskuarteko izkribu eta lan guztien kopia atera eta Euskal Herrira ekartzeko erabakia hartu zuten noizbait Arabako Batzar Nagusiek. Zoritxarrez gure artean maiz gerta ohi den bezala, ez dakigu zer gertatu zen gero bere liburutegi eta paperekin (4).

Izatez, ondare ederrik eman du Euskal Herriak, utzikeriaren gau ilunean galdu izan ez balitz altxorra.

---

(4) J.M. SATRUSTEGUI: "¿Cuál fue el paradero de los originales de Aizkibel?", *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, 117, 1979, 52.